

KİTLENİN PSİKOLOJİSİ YA DA SOSYAL PSİKOLOJİNİN 'KİTLE'Sİ: KİTLEDE YENİ BİR ANLAYIŞA DOĞRU

Aysel Gürel Kayaoğlu *

Özet: Bu makale, sosyal psikolojik çalışma nesnesi olarak 'kitle davranışı'nın, kuramsal açıdan nasıl bir tarihsel seyir izlediğini konu etmektedir. Daha özgül olarak, bu makale, kitle hakkında ortaya çıkan yeni anlayışın tarihsel bir arkaplanla birlikte verilmesini amaçlamaktadır. Yazının içeriğinden de anlaşılabilceği gibi, sosyal psikolojide kitle davranışını açıklama çabalarını, genelde bilimsel bir disiplin olarak sosyal psikolojinin tarihsel gelişiminin ana eksenini olan 'birey-grup' ikiliği üzerinde temellendirmek olasıdır. Öncelikle, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında ileri sürülen ilk kitle kuramları kısaca ele alınmış ve bunların kitle davranışı hakkındaki temel kuramsal öncülleri ortaya konmuştur. Daha sonra, grup zihni yaklaşımı ve bireyselci yaklaşımın yaptığı bağlamdan kopuk analizlerin tersine, kitle davranışını yer aldığı bağlam içinde analiz etme iddiasında olan sosyal kimlik yaklaşımı değerlendirilmiştir. Kitle davranışını sosyal kimlik yaklaşımı içinde anlamaya yönelik kuramsal çabalar, kitleye ilişkin Sosyal Kimlik Modeli (SKM) ve kitleye ilişkin geliştirilmiş Sosyal Kimlik Modeli (GSKM) çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kitle, grup zihni, bireylik yitimi, sosyal kimlik, sosyal özdeşleşme, sosyal değişme.

CROWD PSYCHOLOGY OR SOCIAL PSYCHOLOGY'S 'CROWD': TOWARD A NEW UNDERSTANDING ON CROWD

Abstract: This article examines how crowd behaviour as an object study of social psychology shows a historical development in terms of theory. Specifically, this paper aims that a new understanding of crowd has undertaken together with a historical background. As is seen from the content of the article, it is possible to evaluate all efforts of explanations about crowd behaviours on the "individual vs. group" dichotomy. In the article, first, the crowd theories- which have been proposed at the end of the 19. century and the beginning of the 20. century- are examined and their assumptions about crowd behaviour are discussed. And then, unlike 'group mind' and 'individualist' approaches which divorce social phenomenon from its context, social identity approach which claims to make analysis of social phenomenon in its context is scrutinised. Theoretical efforts which are made to understand crowd behaviour within social identity approach are discussed in the frame of Social Identity Model of crowd behaviour (SIM) and Elaborated Social Identity Model (ESIM) of crowd behaviour.

* Yard. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, İletişim Bölümü

Keywords: *Crowd, group mind, deindividuation, social identity, social identification, social change.*

KİTLENİN PSİKOLOJİSİ YA DA SOSYAL PSİKOLOJİNİN ‘KİTLE’Sİ: KİTLEDE YENİ BİR ANLAYIŞA DOĞRU

1. GİRİŞ

19. ve 20. yüzyılda kitleler, toplumsal düzeyde değişimin baş aktörleri olmuşlar ama aynı zamanda, politika, medya ve bilim iktidarlarının gözünde patolojik, şiddetten gözü dönmüş ve sınır tanımaz bir biçimde her şeyi yıkıp geçecek insan grupları olarak resmedilmişlerdir. Dolayısıyla, bu bakış açısından kitle eylemleri, gayet anlaşılır bir biçimde yerleşik toplumsal düzene ve bu düzenin değerlerine tehdit ve verili toplumsal düzenin yeniden üretiminin önünde bir engel olarak görülmüştür.

Aslında günümüzde de, kitle eylemlerine ilişkin bu egemen bakış açısından fazla uzaklaşamamış durumdayız. “Ortalama sağduyu” bize kitle eylemlerinin tehlikeli, yıkıcı ve şiddet dolu olduğunu fısıldamaktadır.

Sosyal analiz düzeyinde, toplum ve birey arasındaki gerilimin kendini en derinden hissettirdiği alan olan sosyal psikoloji disiplini, bizzat bu almaşığı çalışma nesnesi edinmesi nedeniyle hiç sürpriz olmayan bir biçimde ta doğumunda kendini kitle davranışını açıklarken bulmuştur

Sosyal psikoloji disiplini, kitle davranışı sözkonusu olduğunda çok temel olan iki noktadan eleştirilebilir: Birinci nokta, disiplinin başlangıcından itibaren sosyal psikolojik çalışma nesnesinin tanımlanmasında belirleyici bir rol oynamasına rağmen kitle davranışı konusuna duyulan genel bir ilgisizliktir. İlgisizlik için pek çok neden sayılabilir. Ama sosyal psikolojinin kendini birincil olarak bireysel ve deneysel bir paradigmayla sınırlandırdığı, psikolojinin bir alt alanı gibi davrandığı gözönüne alınırsa, kitle davranışına sadece metodolojik anlamda değil ama kuramsal olarak da ilgisiz kalması sürpriz olarak görülmemelidir. Diğer bir deyişle kitle davranışı hem laboratuvar çalışması için uygun bir alan görülmemiş, hem de tercih edilen kuramsal paradigma nedeniyle çağın toplumsal sorunları yerine içerik olarak daha steril konulara yönelmiştir. İkinci eleştiri noktası, kitle davranışına ilişkin bu genel ilgisizliği bir tarafa bırakıp, kitleye ilişkin varolan sınırlı sosyal psikolojik çalışmalara odaklanıldığında, kitle davranışına yaklaşım tarzında ortaya çıkmaktadır. Yine tercih edilen bilimsel paradigma nedeniyle, kitle, onu oluşturan üyelerinin bakışından değil, dışarıdan bir bakışla çalışılmış ve bu tarz bir bakış, yukarıda bahsedilen patolojik kitle görüşüne –niyetlenilmiş olmasa da– “bilimsel” bir temel olmaktan öte bir işlev görmemiştir. Böyle bir anlayış, kitle davranışını anlama ve açıklama çabası değil, tam tersine onu anlamının önünde bir engel olarak kalmıştır.

İşte bu makalede, ilk önce kısaca, kitleye dair geleneksel yaklaşımların temel hatları çizilecek ve daha sonra yeni yaklaşımın kitle davranışını nasıl anladığı üzerine odaklanılacaktır.

2. KİTLE PSİKOLOJİSİNİN KISA BİR TARİHİ

Modern sosyal psikolojide kitle konusundaki görüşler temel olarak iki düşünce geleneğinden beslenmektedir: Biri, kökleri Le Bon'a kadar geri giden 'grup zihni' geleneği ve diğeri Allport'un öncülük ettiği 'bireyselci psikoloji' geleneğidir.

Yaşadığı çağın Fransa'sında tanık olduğu sendikal eylemlerden etkilenerek kalabalık hakkındaki görüşlerini oluşturan Le Bon (1895/1995), kalabalığı ilkel, alçak ve korkunç olarak görmektedir. Ona göre, kitleyi oluşturan bireyler ne türden olursa olsun, yaşayışları, işleri, karakterleri, zekaları birbirine ne kadar benzerse benzesin ya da birbirinden ne kadar ayrılırsa ayrılınsın, kitleleşme sonucu, yalnızca ve yalnızca bu nedenden ötürü, kolektif bir ruh kazanır; dolayısıyla, her biri, tek başınayken hissedeceği, düşüneceği ve davranacağından başka türlü hissedez, düşünür ve davranır. Kitle içindeki bireylerin davranışları, kolektif irksal bilinçdışı tarafından yönetilir hale gelir. Le Bon, kalabalığın ortaya çıkan yeni özelliklerini üç mekanizma aracılığı ile açıklamaktadır: Anonimlik, bulaşma ve telkine yatkınlık. Le Bon'a göre, "...Kitleler isimsiz (anonim) ve dolayısıyla sorumsuz oldukları için, bireyleri daima, her yerde kontrol edici rol oynayan sorumluluk duygularından tamamen uzaklaştırır ve onları içgüdülerine daha kolay teslim eder (s. 24)." Bulaşmayı, açıklamayı zor bir mekanizma olarak gören Le Bon, bununla kalabalıkta her tür duygu ve davranışın kolayca yayılabileceği hipnotik bir durumu anlatmak istemektedir. Son olarak, telkine yatkınlık, bireylerin kalabalık içinde bilinçlerini yitirmelerinden dolayı sosyal etkiye açık olma durumlarını ifade eder.

Le Bon'un kitle konusundaki görüşlerini, kendi görüşlerine ilk ve en etkili şekilde ekleyen kuramcı Freud olmuştur. 1922 yılında yayınlanan *Grup Psikolojisi ve Ego'nun Analizi* adlı kitabında Freud, Le Bon'un kitledeki bireyin hipnotik durumuna ilişkin görüşüne dikkat çekerek, "Hipnoz sürecini gruba uyarladığınızda, hipnotizmacının yerine kim geçecek?" sorusunu sormuştur. Freud, bu soruya verdiği yanıt üzerine, grup lideri üzerine temellenen bir kitle kuramı geliştirmiştir (Freud, 1993).

Modern sosyal psikolojide, Le Bon'un etkisinin açık ve güçlü bir biçimde hissedildiği yaklaşım, hiç tartışmasız, anonimlik olgusunun bireylik yitimi (*deindividuation*) olarak yeniden kavramsallaştırıldığı yaklaşımdır. Bu yaklaşım, Festinger, Pepiton ve Newcomb'un (1952) birbirlerine göre tanınmaz olan –yani kendilerini anonim hisseden– erkek deneklerin anne-babalarına ilişkin düşmanlıklarını göstermeye kontrol grubuna göre daha eğilimli olduklarını ortaya koyan çalışmasıyla başlamış, ama asıl olarak, Zimbardo'nun (1969), anonimliğin, özellikle de belirli bir grup içindeki anonimliğin anti-sosyal davranışları arttırdığı teziyle kuramlaştırılmıştır. Bu kuramlaştırmada, bireylik yitimi olgusunun, kitledeki bireyde temel olarak şu tür psikolojik değişikliklere yol açtığı iddia edilmektedir: Anonimlik koşullarından dolayı, bireylerin kendini gözleme ve

değerlendirmesiyle, ve sosyal değerlendirmeyle yani başkalarının kendisini nasıl gördüğüyle ilgili kaygı düzeyleri düşer. Bunun iki sonucu vardır. Birincisi, suçluluk, utanç, korku ve toplumsal normlara bağlılığa dayanan kendini kontrol etme mekanizması zayıflar. İkincisi, normal zamanlarda ketlenmiş davranışların üzerindeki ketlenme gevşetilerek, saldırgan vb. davranış biçimleri göstermek için atlanması gereken eşik düşer. Kısacası, birey, kitlede bireysel kimliğini kaybeder, erir, buharlaşır; bunun sonucu olarak da birey, kitlelerde görmeye “alışık” olduğumuz “aşırı” davranışları gösterir.

Deneyssel-bireyci sosyal psikoloji geleneğine uygun bir tarzda hacimli bir deneyssel araştırma literatürünün üretildiği bu alan, görgül araştırma sonuçlarının birbiriyle çelişmesi ve kavramsal karışıklıklar yüzünden bugün hala sıcak tartışmalara sahne olmaktadır.

Eleştirel bir bakışla, bireylik yitimi yaklaşımı, temel olarak birey ve kitle psikolojisini ‘bireysel kimliğe karşı kimliksizlik’ ikiliği üzerine kurar. Tek başına rasyonel ve benlik-farkındalığı yüksek bir varlık olan bireyin, bu yaklaşıma göre, kitleye girdiği andan itibaren kimliğini kaybetmekten, kitlenin kurbanı haline gelen çaresiz bir varlığa dönüşmekten başka seçeneği yoktur (Reicher, 1982, 1988). Oysa, bırakınız bireylerin kitlede kendilerini kaybetmeleri ve güçsüzleşmelerini, Reicher’e göre (1996a) tam tersine, kitlenin dışgrup tarafından anomik olarak görülmesi ve dolayısıyla dışgrupun yaptırımlarından bağışık oluşu ve aynı zamanda kitle üyelerinin kendi içlerinde birbirlerine tanınır oluşları ve bu sayede eylemlerini eşgüdüm içine sokma yetenekleri, kitleye kendi kolektif değer ve davranışlarını gerçekleştirme fırsatı verir.

Son olarak, Postmes ve Spears (1988) da otuz yıllık bireylik yitimi araştırmalarını kapsayan meta-analitik bir çalışmada, araştırmalara katılan ‘denekler’in, araştırmacılarca bireyliklerini yitirdikleri varsayılan tüm durumlarda, aslında kolektif normlara uymaya daha eğilimli olduklarını göstermişlerdir.

Her ne kadar aralarında farklılıklar olsa da Le Bon, Freud ve McDougall gibi kuramcılarının içerisinde yer aldığı kamp, sosyal psikoloji disiplininin ortaya çıkışından bu yana, bizzat sosyal psikolojinin tanımlanma probleminde temel bir kuramsal çizgiyi temsil etmektedir. Bu kuramsal kampta, grup, niteliksel olarak bireyden farklı görülmüştür. Buna karşılık modern sosyal psikolojinin öncüsü olarak Allport (1924) davranışçı yaklaşımına uygun bir tarzda, ‘grup zihni’ kavramını reddetmiştir. Allport, sadece grup zihni kavramını reddetmekle kalmamış, grubun gerçekliğini de reddetmiştir. Ona göre, tek psikolojik gerçeklik bireydir. Grup ise bireysel gerçekliklerin toplamından başka bir şey değildir. Yani, bu görüşe göre, bireyle grup arasında niteliksel değil niceliksel bir fark vardır. ‘Uyaran-tepki’ psikolojisini sosyal psikolojiye uygulayan Allport, bireyin grupta iken yalnız başına olduğu durumdan farklı davranmasının özel bir durum olmadığını, bunun fiziksel çevre yerine bu defa sosyal çevreye tepki vermektan ibaret olduğunu ileri sürmüştür.

Bu anlayışı mekanik bir biçimde kitle davranışlarına uyarlayan girişimlerden biri, sosyal psikolojide 'birleşme kuramları' (*convergency theories*) olarak bilinmektedir (Hogg ve Abrams, 1988). Çıkış noktası birey olan bu kuramlarda kitlenin kompozisyonu önemli hale gelmektedir. Bu görüşe göre, kitleler, genellikle ortak değer ve çıkarları paylaşan kişilerden oluşur. Kitle davranışı, belirli tarzlarda davranmaya yatkın olan birbirine benzer insanların biraraya gelmesinden kaynaklanır. Birbirine benzer bireylerin homojen bir kitle davranışı göstermesi çeşitli psikolojik süreçler yoluyla açıklanmaya çalışılır. Örneğin, bu süreçlerden biri, tarihi, sosyal psikolojideki ilk deney olarak bilinen Triplett deneyine kadar geri giden 'sosyal hızlandırma'dır.

Modern sosyal psikolojide kitleyi kaotik ve patolojik bir yapı olarak görmekten ilk kez uzaklaşan Turner ve Killian (1987), ortaya koydukları 'beliren norm kuramı' (*emergent norm theory*) ile, bundan önce sözü edilen kitle kuramlarından niteliksel bir kopuşu temsil ederler. Diğer kitle kuramlarının tersine, bu kuram, normal bir sosyal süreç olarak kolektif davranışın kurallarla ve normlarla sınırlandırılmı ileri sürmektedir. Sosyal psikolojide Sherif ve Asch gibi referans grubu kuramcılarını izleyen bu kuramcılara göre, kitlenin formel bir organizasyonu olmadığından, kitle davranışı için gereken norm bir dereceye kadar duruma özgü olmalıdır, bu yüzden de sözkonusu norm, o durumda ortaya çıkan (*beliren*) norm olmalıdır. Turner ve Killian'a göre kitlenin bir örnek davranması, hem üyeleri hem de dışarıdan bakan gözlemci için bir yanılısamdır, zira kitledeki belirli bireyler diğerlerinden farklı tarzda davranır ve bu yüzden de daha çok dikkat çekerler. Bu eylemler norm gibi görünür, ve sonuç olarak, normatif olmayan niyetlere karşı bir baskı oluşur ve uygun olmayan duygular bastırılır. Kitlenin diğer üyelerinin görece faaliyetizliği, kitlede öne çıkan faaliyetlere rıza gösterildiğini ve destek verildiğini ima eder. Norm oluşumu süreci, kuralları, durumun tanımını ve niyetlenen eylemleri meşrulaştırmaya dönmük üyeler arası bir iletişim sürecini içerir. Bir normun belirmesi, kitlenin duygu ve davranışlarının da sınırlarını belirler. Bu, daha geniş kültürde benimsenen sınırlar anlamına gelmese de, kitlede duygu ve davranışların sınırsız bir biçimde bulaşmadığını iddia etmek için yeterlidir. Kitledeki kontrolün gerçek araçları, bireyin kitle içindeki kimliğini sürdürmesidir. Ne var ki, buradan, kitlenin kontrolünün, kitle, birbirini tanıyan bireylerden oluştuğu zaman daha yüksek olması gerektiği gibi indirgemeci bir sonuç çıkmaktadır.

Gerçek yaşamda kitle olaylarına tanık olan naif gözlemciler bile, kitlenin kendiliğinden aynı tarzda davrandığını, hissettiğini ve kitle eyleminin sanki tek bir merkezden yönetiliyormuşcasına uyumlu olduğunu dile getireceklerdir. Kitlenin bu yüksek düzeydeki uyumu, düşündüğümüz değil, ama direkt olarak "gördüğümüz", algımıza kaydedilen bir şeydir. Bu naif gözlemler, "Gruba ilişkin algılar gerçek midir, geçerli midir?", "Gruplar, bireyleri düşündüğümüz tarzda gerçek midir?", "Ayrı bir grup psikolojisi var mıdır, grupların kendilerine özgü zihni var mıdır?" sorularını anlamlı hale getirmektedir. Ancak yukarıdaki sorular, modern sosyal psikolojinin, psikolojik süreçlerin sadece birey düzeyinde olabileceğine ilişkin temel varsayımı gözönüne alınarak olumsuz yanıtlandığında, başka bir problemle yüz yüze kalınacaktır. Bu kez problem, sosyal davranış olarak grup davranışını

bireye indirgemekte ve grubun bireyden ayrı olarak ortaya çıkan özelliklerini reddetmekte ortaya çıkacaktır. Temel paradoks, grup zihni tuzağına düşmeksizin ve grup yaşamını indirgemeksizin, grubun psikolojik gerçekliğini bilimsel olarak kurmaktadır.

3. SOSYAL KİMLİK YAKLAŞIMI

Tajfel'in (1978) sosyal kimlik kuramı, grup ve gruplararası davranışları, bireysel ve kişilerarası psikolojik süreçlerle açıklamaya çalışan Kuzey Amerika sosyal psikolojisine tepki olarak, daha 'sosyal' bir sosyal psikoloji yapma gereğinden ortaya çıkmış bir gruplararası ilişkiler kuramıdır. Sosyal kimlik, Tajfel tarafından "bireyin, ilgili grubun üyeliğine duygusal bir önem ve değer atfının eşlik ettiği, belirli sosyal gruplara ait olma bilgisi (1978; s. 63)" olarak tanımlanmıştır. Bu, grup üyeliğinin sosyal psikolojik açıdan tanımlanmasıdır.

Eleştirel kuram geleneğinden gelen bir Avrupalı kuramcı olarak Tajfel ve diğerleri, insan bilişinin sosyal olarak nasıl yapılandırıldığını anlamaya çalışmışlardır. Sosyal kimlik kavramının bizzat kendisi bu iddiayı taşımaktadır. Sosyal kimlik, bireyin bilişsel donanımının bir parçası olarak, ama aynı zamanda sosyal ve bireyden bağımsız bir tarzda tanımlanmaktadır. Örneğin birinin kendini 'feminist' olarak tanımlaması, bir birey olarak kendisi hakkında çok temel bir şeyi ifade eder; ama 'feminizm', anlamı herhangi bir kişiye indirgenemez nitelikte sosyal bir türdür. Böylece kavram, ne sosyal zihni bireyden, ne de bireyselliği toplumdaki koparır. O ünlü deyişle, bugüne kadar sosyal psikoloji grubun içindeki bireye, sosyal kimlik kuramı ise bireyin zihnindeki gruba odaklanmıştır.

3.1 Kitleye İlişkin Sosyal Kimlik Modeli

Sosyal kimlik yaklaşımı içinde Reicher, sosyal kimlik kuramı ve benlik-kategorizasyonu kuramını sistematik bir biçimde kitle davranışına uygulamıştır. Reicher'a (1987) göre, Turner'ın tarif ettiği referans bilgisel etki (*referent informational influence*) süreci, bir kimliğin ideolojik içeriğinin nasıl kolektif davranışa dönüştüğü problemine çözüm getirmektedir. Referans bilgisel etki sürecinde, ilk olarak birey kendini belirgin bir sosyal kategorinin üyesi olarak tanımlar. Bu, bilişsel düzeyde gruplararası farklılaştırmanın işlediği bir süreçtir. Kategorizasyonu belirginleştiren faktörler, benlikle içgrup üyeleri arasındaki benzerlikleri ve benlikle dışgrup üyeleri arasındaki farklılıkları arttırmaktadır. Daha sonra birey, sözkonusu kategorinin stereotipik normlarını öğrenir ya da oluşturur. Yani, üyesi olunan içgrupun stereotipik sosyal ve davranışsal boyutlarının ve dolayısıyla herhangi bir özgül sosyal bağlamda prototipik ve aynı anlama gelmek üzere normatif eylemlerin farkına varır. Sonuç olarak, içgrup kategorisinin belirgin hale geldiği ve (bireyin) kendisini uygun olan özellikler açısından içgrup üyeleriyle yer değiştirebilir (*interchangeable*) olarak algıladığı koşullarda, birey, sosyal kimliğinin özelliklerini sözkonusu bağlamda uygun davranış tarzını tanımlamak için kullanacaktır. Bu süreç, bireyin benlik-algısını, içgrup üyeliğine uygun olarak tanımlayan stereotipik boyutlarda kişisizleştirilmesi (*depersonalization*) demektir. Kişisizleştirme, bireyin

kimliğini kaybetmesi, grupta erimesi ya da ilkel, bilinçaltı kişilik biçimlerine gerilemesi değil, sosyal kimliğin, kişisel kimliğe oranla başat hale gelmesidir. Böylece, grup üyesinin davranışının ne olacağı, kendisi de bizzat sosyal ve ideolojik bir türün olan sosyal kategorinin tanımı tarafından dikte edilecektir (Turner ve d., 1987). Ancak yine de bu tür bir açıklama tarzı kitleyi grupla eşitlemek anlamına gelmektedir. Oysa kitle davranışı rutin değildir, tam aksine kitle davranışının en ayırt edici yanı yüksek derecede yenilik ve belirsizlik içermesidir. Kitlede hangi normların uygun olduğu çoğu kez belirgin değildir. Ayrıca kitle davranışının tam ortasında, uygun eylem tarzını tartışmak ve demokratik bir tarzda karara ulaşılmasını düşünmek anlamlı değildir. Önceden belirlenen liderlerin olmadığı durumlarda süreci açıklamak daha da zorlaşmaktadır. Kritik soru şudur: Eğer kitle davranışının temelini sosyal kimlik olduğu kabul ediliyorsa, görünürde hiçbir normun olmadığı ya da yeni norm yaratmanın yollarının da çok açık olmadığı, öngörülemeyen bir durumda birey ne yapacaktır? Bu sorunun yanıtı, Reicher'a göre, Turner'ın benlik kategorizasyonu kuramındaki "kategorizasyonun tümevarımsal yönü" temelinde verilebilir. Bu bağlamda tümevarım, bir bütün olarak kategorinin özelliklerini, bireysel olarak kategorinin üyelerinden (bir tek üyesinden) çıkarsamaktır. Herhangi bir birey, kendini bir grubun üyesi olarak algıladığı ölçüde, o bireyin davranışları grup üyeliğinin prototipik/normatif özelliklerini tanımlamak için uygun bilgi sağlama işlevi görecektir. Üstelik, herhangi bir bireyin özellikle grubun tipik bir üyesi ya da temsilcisi olarak algılanması ölçüsünde, o kişinin eylemlerinin, uygun davranışın ne olduğunu tanımlamadaki rolü artacaktır. Bu sürecin kitle davranışında neden özel bir anlamı olduğu iki şekilde açıklanabilir: Birincisi, duruma-özel önceden belirlenmiş normlar ve herhangi bir kurumsallaşmış müzakere yolu olmadığı için, tümevarım normatif davranışı belirlemenin tek aracı olmaktadır. İkincisi, kitlede grupta olduğu gibi bir yapının bulunmaması yüzünden 'tipik grup üyesi' nosyonu, birkaç seçilmiş temsilci ile sınırlandırılmamış, açık bir biçimde grup üyesi olarak tanımlanabilecek herhangi bir kişi referans olarak görülerek esnetilmiştir.

Reicher (1987), kitledeki tümevarımsal süreci, daha somut olarak, anti-faşist bir gösteri yapan kitlenin aniden faşistlerle karşılaştığı bir senaryo üzerinde göstermeye çalışmıştır. Bu durumda yüz yüze kalınan problem şudur: "Böyle bir durumda bir kişi -anti-faşist olarak bir kişi- ne yapar?" Grubun içinde, diğerleri tarafından içgrup üyesi olarak görülen birinin -bu, slogan atan ya da başına bandaj takmış biri olabilir-, bir taş alıp faşistlere attığı farzedilsin. Bu eylem, aslında eylemin temsil ettiği fikir, kitlenin kritik bir özelliği haline gelir. Bu süreç, bireylerin o anda, ortak 'anti-faşist' kimliğiyle özdeşleşme temelinde sergilenecek uygun davranış tarzını tanımlamaları anlamına gelir. Bundan sonra faşistlerin üzerine tüm kitleden taş yağmaya başlar. Bu örnekte, kitlede kimlik inşasının boşlukta oluşmadığı görülebilir. Bireyler, kitlede tamamıyla yeni olan bir kimlik yaratmamakta, varolan bir kimlik kategorisinin duruma özgü boyutlarını ortaya çıkarmaktadırlar. Bu aynı zamanda, norm yaratma sürecinin de sınırları olduğunu gösterir. Sınırlar, sözkonusu kimlik kategorisinin tarihsel ve ideolojik sürekliliği tarafından belirlenmektedir (Reicher, 1984a).

Bu analizin iki temel varsayımı vardır: İlki, kitle üyeleri ortak bir sosyal kimlik temelinde eylemde bulunurlar. Yukarıda verilen kategorizasyon (içgrup-dışgrup ayrımı, 'biz' ve 'onlar') ve etki süreçlerinin hepsinin sosyal özdeşleşmeye bağlı olduğu veri alınır, kitle eyleminin ideolojik tutarlılığından bu süreçlerin sorumlu tutulabilmesi, bütün katılımcıların aynı kimliği paylaşmalarını ve o anda bu sosyal kimliğin belirgin olmasını gerektirir. Bu varsayım, klasik kitle kuramlarındaki kimlik kaybını (anonimliği) tamamen tersine çevirir. İkinci varsayım, kitle davranışının içeriğinin, sözkonusu sosyal kimliğin doğası tarafından sınırlandırılmasıdır. Kitledeki sosyal etki sadece sosyal kategoriye tanımlayan özelliklerle uyumlu olan iletişimler için sözkonusu olacaktır. Bu varsayım da, klasik kuramların kitlenin yıkıcı olduğu ve yıkıcılığının sınırları olmadığı teziyle temelden çelişkilidir. Bu analizde önerilen, kitlenin yıkıcı veya başka türlü davranmasının sadece sözkonusu sosyal kimliğin içeriğine bağlı olduğudur (Reicher, 1982, 1987).

Yukarıda ana hatları verilen kitleye ilişkin 'sosyal kimlik modeli' (SKM), hem deneysel çalışmalarla, hem de alan çalışmalarıyla desteklenmiştir. Bireylik yitiminin farklı şekillerde manipüle edildiği pek çok deneysel çalışmada, kitle davranışını mümkün kılan psikolojik sürecin bireyin kitle içinde erimesi, kaybolması değil, tam aksine o andaki bağlama uyarlanan sosyal kimlik olduğu tekrar tekrar gösterilmiştir (Reicher, 1984b; Spears ve d., 1990; Reicher ve Levine, 1994; Postmes ve d., 1998). Diğer yandan, kitlenin kontrolsüz bir şekilde hareket ettiği varsayımlarına karşılık, kitle davranışlarının anlamlı bir sosyal örüntü gösterdiğinden ve -şiddetten illa söz edilecekse- kitle üyelerinin sadece verili sosyal kimlik çerçevesinde meşru olarak algıladıkları 'hedef'lere dönük ve gayet seçici olan 'şiddet'inden söz edilebilir. Kısacası kitle davranışı kontrolsüz değil, aksine sınırları kitlenin kendisi tarafından verili bağlam içinde çizilen kontrollü bir süreçtir (Reicher, 1984a; Drury ve Reicher, 1999).

3.2 Kitleye İlişkin Geliştirilmiş Sosyal Kimlik Modeli

SKM, hiç kuşku yok ki, sosyal psikoloji disiplininde kitle konusunda on yıl öncesine kadar hakim olan paradigmalara tepki olarak ortaya konmuş bir modeldir. Diğer bir deyişle, kitle davranışını birey-içi ya da kişilerarası ilişkilere indirgemeden açıklamak ve kitlenin anlamlı bir davranış örüntüsü gösterdiğini görgül çalışmalarla kanıtlayabilmek, bu yazıda sözkonusu edilen diğer modellerle karşılaştırıldığında anlamlıdır. Ve kuşkusuz, kitle davranışına dair bu yaklaşım, kitlenin sesinin hiç duyulmadığı diğer yaklaşımların tersine, bize kitlenin bir sesi olduğunu ve bu sesi dinlemenin önemli olduğunu söylemektedir. Bütün bu süreçte anahtar rolünü oynayan kavram 'sosyal kimlik'tir. Reicher (1996a), sosyal kimlik kuramı çerçevesinde tanımlandığı şekliyle sosyal kimlik kavramının bizatihi kendisi sayesinde sosyal psikolojide süregiden birey-toplum ikiliğinin aşıldığını iddia etmektedir.

Geleneksel görüşler karşısındaki güçlü konumuna rağmen, SKM'nin, her kuramsal model gibi, eleştiriye açık pek çok yönü olduğunu teslim etmek gerekir. Çok doğal olarak, SKM kitle davranışı konusunda söyleyeceklerini bitirmiş ve

noktayı koymuş durumda değildir. SKM'nin sınırlılığı, ancak önceki kitle modelleriyle karşılaştırma bağlamından çıkarıldığında aşıkardır. Yukarıda açıklandığı haliyle, SKM'ye göre, kitle üyeleri o anda verili olan sosyal kimliklerini basit olarak ifade etmekten başka bir şey yapmamaktadırlar. Yani, eylemin içinde yer aldığı sosyal bağlamın dondurularak, verili sosyal kategorinin yeniden ve yeniden üretilmesidir sözkonusu olan. Daha ilk bakışta, böyle bir yaklaşımda, sosyal veya psikolojik bir değişme fikrine yer olmadığı anlaşılacaktır. Yine bu saptamayla ilişkili olarak, kitlenin davranışının her zaman bir dış grubun varlığında gerçekleştiği, en azından görgül analiz düzeyinde bir tarafa bırakılarak, kitle davranışını (grup davranışını) mümkün kılan bilişsel süreçlere odaklanılmış, sosyal eylemin etkileşimsel doğası ve daha önemlisi sonuçları gözardı edilmiştir.

Bu zayıflıkların üstesinden gelebilmek için Reicher (1996a, 2001), SKM'yi tekrar gözden geçirmiş ve bu kez, kitle davranışına ilişkin 'geliştirilmiş sosyal kimlik modeli' (GSKM) önermiştir. SKM'de verili sosyal gerçekliğin ürünü olarak konumlandırılan benlik kategorisi, GSKM'de (yeni) sosyal gerçekliği üreten yapı ve süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani çok basit bir ifadeyle, benlik-kategorilerinin sosyal gerçekliğe dışsal entiteler olarak görülmesinden kaynaklanan tehlikeleri bertaraf etmek üzere, kolektif eylemde nasıl tekrar tekrar kurulduğunu göstermek amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için, Reicher, sosyal kimlik kuramındaki bazı sayıltıların gözden geçirilmesini teklif etmektedir: Bunlar sosyal kimliğin tanımı sorunu, bağlam sorunu, ve kimlik, niyet ve sonuç arasındaki ilişki sorunu olarak ifade edilebilir. İlk olarak, sosyal kimliği, sabit ve verili bir özellikler dizisi olarak görmekten vazgeçerek, kişinin sosyal ilişkiler seti içindeki konumuna ilişkin bir model olarak görmek gereklidir. İkinci olarak, Reicher, 'bağlam' kavramının tekrar ele alınması, bağlamı kimlik ve eyleme dışsal ve bunları belirleyen bir entite olarak görmekten uzaklaşılması gerektiğine ısrarla vurgu yapmaktadır. Sosyal kategorizasyon ve bağlam arasındaki ilişki, iki farklı olgu arasındaki ya da gerçekliğin iki farklı boyutu arasındaki ilişki olarak anlaşılmalıdır. Bir grubun duruma ilişkin anlayışı ve eylemleri, diğer grubun yüz yüze kaldığı maddi gerçeği oluşturur ve bu da ikinci grubun duruma ilişkin kendi anlayış ve eylemlerini belirler ki, bu kez bu çerçeve ilk grup için eylemin bağlamı haline gelir. Üçüncü olarak, Reicher bugüne kadar sosyal kimlik geleneğinde kimlik, niyet ve sonuç arasındaki ilişkiye açıkça odaklanılmadığını, ama görünürde araştırmacıların örtük olarak kimlik süreçlerinin otomatik olarak niyetleri yarattığını ve eylemin sonuçlarının da otomatik olarak bu niyetlerden kaynaklandığını ima ettiklerini iddia etmektedir. Oysa, etkileşimsel bir analizde niyet ve eylemin sonucu arasında böyle mükemmel bir uyum görmek çok zordur. Diğer bir deyişle, niyeti ne olursa olsun bir grubun eylemleri diğer grup tarafından yeniden yorumlanacak, bu yeniden yorumlama, orijinal grubun daha sonra içinde davranacağı bağlamı belirleyen öngörülemeyen tepkileri verecek ve yeni bağlamı yaratacaktır (Reicher, 2001).

Yukarıda yeniden tanımlanan kavramlarla birlikte, Reicher'in yeni geliştirdiği modeli, kabaca, kitle davranışını, gruplararası etkileşimsel doğası içinde açıklayan gelişimsel bir model olarak özetleyebiliriz. Bu geliştirilmiş modelin değeri de, ancak eski modelle karşılaştırıldığında anlaşılabilir. SKM yukarıda da söylendiği

gibi, kitlenin davranışının, ortak sosyal benlik-tanımları sayesinde sosyal olarak temellendiğini ileri sürerken, GSKM bu süreci reddetmeden ama bu kez onu tersine çevirerek, bizzat sosyal eylemin, paylaşılan sosyal-benlik tanımlarında ne gibi değişikliklere yol açabileceği üzerine odaklanmıştır. Diğer bir deyişle, bu kez buradaki problemi, bireye karşı grup ikiliği değil, yapıya karşı fail ikiliği ekseninde tanımlayabiliriz. Çok kabaca, yaptığı bu revizyonla Reicher, yapıya karşı fail ikiliğinde, çubuğu failden yana büküştür. Aynı ikiliği, sosyal belirlenime karşı sosyal değişme olarak da ifade edebiliriz.

GSKM, görgül olarak çeşitli alan çalışmalarıyla desteklenmiştir. Futbol maçları (Stott ve Reicher, 1998), öğrenci protestosu (Reicher, 1996b), vergi protestosu (Drury ve Reicher, 1999), çevresel konularla ilgili protestolar (Drury ve Reicher, 2000) gibi farklı kitle olaylarında gruplararası etkileşimden ortaya çıkan ve kitlede psikolojik değişme sürecinin temeli olan ortak bir dinamik ortaya çıkarılmıştır. Reicher'ın (1996b) öğrenci kitlesi çerçevesinde yaptığı analiz, kitle üyelerindeki bu değişme sürecini serimlemeye bir örnek olarak ele alınabilir. Öğrencilerin üniversite harçları konusunda yapılan yasal değişikliği protesto ettikleri bir gösteride, Reicher, eylemin başında öğrenci kitlesinin heterojen ve kendilerini çeşitli şekillerde tanımlayan altgruplar olduğunu belirlemiştir. Ama en belirgin bölünme, amaçlarının yalnızca parlamentoya seslerini duyurmak olduğunu söyleyen “sıradan öğrenciler” ile, haklarını elde etmek için otoriteyle çatışacaklarını söyleyen “politik öğrenciler” arasındadır. “Politik öğrenciler”in çatışmacı eylemleri karşısında, otorite –yani polis–, bütün kitleyi kordona almış, öğrencilerin parlamento binasına ilerleyişini engellemeye çalışmış ve kordonu yarmaya çalışan öğrenciler geri püskürtülmüştür. Bütün bu süreçte kritik olan nokta, polisin eylemlerinin kitlenin herhangi bir alt grubunu değil, tümünü hedeflemesidir. Yani, bütün kitle üyelerine, altgrup üyesi ya da birey olarak davranışları ne olursa olsun, çatışmayı başlatan kişi muamelesi yapılmış ve düşmanca davranılmıştır. Bunun sonucunda, başlangıçta pasif olan çoğunluk, dış grubun –polisin– eylemini gayrimeşru ve kendi haklarına bir saldırı olarak algılamış ve bunun üzerine polis kordonunu yarmaya teşebbüs eden öğrenciler kitleden daha büyük bir destek almaya başlamışlardır. Reicher, bu süreci, öğrencilerin, başta parçalı bir yapısı olan grubun, dış grupla etkileşimleri sonucunda kendilerini bir ve daha büyük bir kategorinin üyesi olarak görmeleri şeklinde betimlemektedir. Bu, öğrenci kitlesinin kendisini, polis karşısında daha güçlü hissetmesine yol açtığı gibi, polise meydan okumak için gereken meşru zemini de yaratmıştır. Öğrenciler polis kordonunu, tanısınlar ya da tanımasınlar birbirlerine kenetlenerek yarmaya çalışmışlardır. Bu karşılıklı meydan okumanın tırmanması, polisin başlangıçtaki kitlenin tümüne yönelik korkusunu ve bastırma eylemlerini pekiştirmiştir. Yedek polisin olay yerine çağrılması ve eylemin, bazı öğrencilerin yaralanmasıyla sonuçlanmasının ardından, özellikle kendilerini “sıradan” kabul eden, “çatışmacı” olarak görmeyen öğrencilerin, sadece polis ve genel olarak toplum hakkındaki değil, ama kendileri hakkındaki görüşleri de değişmiştir. Önceleri verili düzenin tarafsız koruyucuları olarak algılanan polis, artık baskıcı bir devlet aparatı olarak, önceleri oydaşım temelli olarak görülen toplumsal ilişkileri artık çatışma temelli olarak görmeye başlamışlardır. Bu çerçevede, toplumsal ilişkilerde kendi kimliklerini konumlandıkları yer de değişmiştir. Bir bütün

olarak, bu gruplararası etkileşimde, grupların birbirlerine bakışlarındaki asimetri ve bunun yol açtığı eylemler izlenebilmektedir. Ancak, bu noktada, Reicher'in, bu ya da diğer görgül çalışmalardan yola çıkarak, bütün kitlelerde böyle bir değişim süreci beklememek gerektiğine ilişkin uyarısını not etmek önemli görünmektedir. Bu çalışmaların sadece kitledeki değişim sürecine kavramsal bir yaklaşım geliştirme çabasına işaret ettiği gözden kaçırılmamalıdır.

4. SONUÇ

Giriş bölümünde belirtildiği gibi, bu makalenin amacı, sosyal psikoloji disiplinde kitle davranışına ilişkin olarak sosyal kimlik yaklaşımının, tarihsel bir bağlamda kuramsal olarak nasıl bir anlayış değişikliği yarattığını göstermekti. Makalenin içeriğinden de gayet açık olmasının umulduğu gibi, sosyal psikolojik kitle çalışmalarının –kuramsal açıdan– tarihi serüveni, iki farklı düşünce geleneğinin belirlediği çizgi üzerinden izlenebilir. Tarihsel olarak kavramlaştırıldığı şekliyle “grup zihni” bizi ‘bilimdışı’ bir kitle anlayışına, diğer yandan “bireyselci psikoloji” geleneği bizi indirgemeci bir kitle anlayışına mahkum etmektedir.

Sosyal kimlik yaklaşımının kitle görüşünün, bunlardan farklı olarak bize önerdiği analiz, her şeyden önce, kitle davranışına indirgemeci olmayan bir sosyal psikolojik anlayışla yaklaşma olanağı vermektedir. SKM'nin, 1970'lerin sonlarından beri uğrunda mücadele edilen daha ‘sosyal’ bir sosyal psikoloji anlayışına, sadece kabul ettiği meta-kuramsal sayılılar anlamında değil ama bu sayılıları görgül analiz düzeyinde koruması anlamında da bir örnek teşkil ettiği söylenebilir. Böyle bir model, davranışın, ait olduğu sosyal bağlam içinde analiz edilmesi gerektiği çağrılarına, hiç olmazsa kitle davranışı özgüllünde bir yanıt niteliğindedir. Diğer yandan, GSKM’de görgül düzeyde gösterilen psikolojik değişme fikri, içinde yaşadığımız ve sürekli etkileştığımız sosyal gerçekliğin birer tutsağı değil ama aynı zamanda onun birer mimarı olduğumuzu teslim etmektedir. Bu, kuramsal açıdan, çok yakın zamanlara kadar, bireyi ve/veya grubu sosyal gerçekliğin dışında ve ona maruz kalan birer algılayıcı olarak gören egemen sosyal psikoloji anlayışından ne kadar uzaklaşmış olduğu konusunda kesin bir ipucu vermektedir. Kitle davranışı konusunda öne sürülen bu modellerin, sadece sosyal psikolojik kuramlaştırma açısından getirdikleri açılımlara vurgu yapmak, bu modellerin anaakım sosyal psikolojiye meydan okuyan politik doğurgularını gözden kaçırmak anlamına gelecektir. Araştırmacı ve kuramcıların bireysel niyetlerinden bağımsız olarak, sosyal psikolojik yaklaşımların politik muhafazakarlıkları ve, statükoyu tanıma ve hatta onu sürdürme yönünde işlev gördükleri bugün artık sosyal psikoloji içindeki tüm eleştirel yaklaşımlar tarafından ifade edilmektedir. Bu makalede sözkonusu edilen SKM ve GSKM'nin ideolojik/politik doğurguları son derece açıktır: Birincisi, gruplar/kitleler korkulması ve uzak durulması gereken olgular değil, tersine sosyal sistemin yeniden üretilmesinin karşısında duran ve sosyal değişim sürecinin tam merkezinde yer alan olgulardır. İkincisi, eğer politik olarak özgürleştirici bir psikoloji üretilmek isteniyorsa, sosyal belirlenim kadar sosyal faillige de vurgu

yapan, yani kitlenin –insanın– değiştirme gúcünü takdir eden kuramsal bir paradigmadan hareket etmek zorunludur.

SKM'nin kitleye ilişkin ufkumuzu açma konusundaki tım başarılarına karşın, her kuramsal model gibi zayıflıklarının da olduğu teslim edilmelidir. Kuramın kendi içindeki bazı tutarsızlıkları ya da belki temel aldığı bazı sayılıları sorgulamak temelinde yapılabilecek eleştiriler bir yana, meta-kuramsal dőzeyde SKM ve GSKM'nin duruşları uyumsuz olmanın ötesinde birbirine aykırıdır. Yani bu iki yaklaşım birbirini dışlayan ve birbiriyle ilişkilenemez bir yapı arz etmektedir. SKM, sosyal belirlemci bir çerçeve de işleyen psikolojik mekanizmalar ileri sürerken, GSKM epistemolojik olarak tamamen farklı bir noktadan, olumsalcı bir çerçeve de işleyen psikolojik mekanizmalar ileri sürmektedir. Kitle içindeki birey, ilk modelde bağlamın gereklerini yerine getiren bir nesne konumundayken, ikincisinde o bağlamın yaratıcısı haline gelmiştir. Reicher ve meslektaşları bu iki modelin barındırdığı meta-kuramsal öncüllerin bir sentezini yapma gereğini vurgulamalarına rağmen, verili halleriyle iki model birbirleriyle uzlaşmaz bir göröntü sergilemektedir. Sorun, bir kuramsal duruşun kısmi ya da daha çok haklılığını teslim etmek değil, özellikle meta-kuramsal dőzeyde tutarlı bir kuram inşa edebilmektir.

KAYNAKÇA

Allport, F. (1924). *Social Psychology*. Boston: Houghton Mifflin.

Drury, J., & Reicher, S. (1999). The intergroup dynamics of collective empowerment: Substantiating the social identity model of crowd behavior. *Group Processes and Intergroup relations*, 2, 1-22.

Drury, J., & Reicher, S. (2000). Collective action and psychological change: The emergence of new social identities. *British Journal of Social Psychology*, 39, 579-604.

Festinger, L., Pepitone, A., & Newcomb, T. (1952). Some consequences of deindividuation in a group. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 47, 382-389.

Freud, S. (1993). *Toplum Psikolojisi*. (ev.) Kemal Saydam. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

Hogg, M. A. & Abrams, D. (1988). *Social Identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. London: Routledge.

Le Bon, G. (1895/1999). *Kitleler Psikolojisi*. (ev.) Tolęa Sağlam. İstanbul: Timaş Yayınları

- Postmes, T., & Spears, R. (1998). Deindividuation and antinormative behavior: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 123, 238-259.
- Postmes, T., Spears, R., & Lea, M. (1998). Breaching or building social boundaries? SIDE-effects of computer-mediated communication. *Communication Research*, 25, 689-715.
- Reicher, S. (1982). The determination of collective behavior. İçinde: H. Tajfel (Ed.), *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reicher, S. (1984a). The St Paul's 'riot': An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model. *European Journal of Social Psychology*, 14, 1-21.
- Reicher, S. (1984b). Social influence in the crowd: Attitudinal and behavioral effects of deindividuation in conditions of high and low group salience. *British Journal of Social Psychology*, 23, 341-350.
- Reicher, S. (1987). Crowd behavior as social action. İçinde: J. C. Turner with M. A. Hogg, P. J. Oakes, S. D. Reicher & M. S. Wetherell (Eds.), *Rediscovering Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford: Blackwell.
- Reicher, S. (1996a). Social identity and social change: Rethinking the context of social psychology. İçinde: W. P. Robinson (Ed.), *Social Groups and Identities: developing the Legacy of Henri Tajfel*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Reicher, S. (1996b). 'The Battle of Westminster': Developing the social identity model of crowd behavior in order to explain the initiation and development of collective conflict. *European Journal of Social Psychology*, 26, 115-134.
- Reicher, S. (2001). The psychology of crowd dynamics. İçinde: M. A. Hogg & R. S. Tindale (Eds.), *Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes*. Oxford: Blackwell.
- Reicher, S., & Levine, M. (1994). Deindividuation, power relations between groups and the expression of social identity: The effects of visibility to the outgroup. *British journal of Social Psychology*, 33, 145-163.
- Spears, R., Lea, M., & Lee, S. (1990). De-individuation and group polarization in computer-mediated communication. *British Journal of Social Psychology*, 29, 121-134.
- Stott, C. & Reicher, S. (1998). How conflict escalates : The inter-group dynamics of collective football crowd 'violence'. *Sociology*, 32, 2, 353-377.

- Tajfel, H. (1978). Social categorization, social identity and social comparison. İçinde: H. Tajfel (Ed.), *Differentiation Between Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. London: Academic Press.
- Turner, J. C. with Hogg, M.A., Oakes, P. J., Reicher, S. D. & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford: Blackwell.
- Turner, R. & Killian, L. (1987). *Collective Behavior*. (3rd Ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Zimbardo, P.G. (1969). The human choice: Individuation, reason, and versus deindividuation, impulse, and chaos. İçinde: W.J. Arnold & D. Levine (Eds.), *Nebraska Symposium on Motivation*. Lincoln, NE:University of Nebraska Press.